

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

УДК 37.047:331.5.001.37

ТОПОЛЬ Ольга Володимирівна

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ
ДО ВИБОРУ ПРОФЕСІЙ СФЕРИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

+ 13.00.01 - теорія та історія педагогіки
13.00.04

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ-1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання АПН України.

- Науковий керівник - кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
ТИМЕНКО Микола Петрович
- Офіційні опоненти - член-кореспондент АПН України,
доктор педагогічних наук, професор
БОНДАР Віталій Іванович
- кандидат педагогічних наук, доцент
ПАДАЛКА Олег Семенович
- Провідна установа - Тернопільський державний
педагогічний інститут.

Захист відбудеться "12" вересня 1997 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в Інституті педагогіки АПН України (252001, Київ-1, вул. Трьохсвятительська,8).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині Інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розіслано "11" вересня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
професор

М.П.ЛЕГКИЙ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

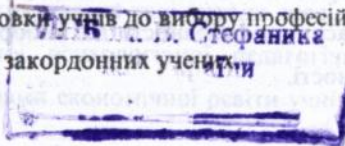
Актуальність проблеми. Українська держава пов'язує своє майбутнє - соціально-орієнтованою ринковою економічною моделлю, заснованою на конкуренції, підприємливості, різноманітних формах власності. Ці принципи господарювання вимагають сформованості відповідної системи цінностей, знань та умінь, особистісних якостей, таких як ініціативність, підприємливість, творчість, здібність приймати рішення, брати на себе відповідальність тощо. Отже, виникла об'єктивна необхідність підготовки учнівської молоді до життя і професійно-трудової діяльності в умовах становлення та розвитку ринкової економіки.

Запорукою успішної майбутньої діяльності, як відомо, є готовність особистості до вибору професійної діяльності та здійснення самої діяльності. Загальним проблемам формування такої готовності присвячені соціологічні, філософські, психологічні та педагогічні дослідження В.Г.Асєєва, С.Я.Батишева, В.І.Івашенка, Є.О.Климова, Г.С.Костюка, В.М.Мадзігона, Є.М.Павлютенкова, В.О.Полякова, В.В.Серікова, В.О.Сухомлинського та інших.

У педагогічній теорії та практиці накопичений досить значний позитивний досвід формування у школярів готовності до вибору та здійснення трудової діяльності. Однак більшість праць, присвячених формуванню готовності до діяльності, організації профорієнтаційної роботи в школі, були написані за умов соціалістичної системи. А тому нароблений зміст та педагогічні засоби цієї роботи не відповідають новим соціально-економічним умовам, не враховують появу професій підприємницької сфери.

Підприємництво досить нова для нашого суспільства діяльність, тому при вирішенні питання підготовки учнів до вибору професій в цій сфері необхідно враховувати досвід закордонних учених.

В.В.Стефанік

У світовій літературі проблемі підприємництва присвячено багато праць, які розкривають його загальні, політичні, соціальні функції (Альберт М., Мескон М., Хедоурі Р., Долан Є.Дж., Ліндсей Д., Хоскінс А., Енгстлер П. та ін.). Підприємця як особистість, його професійно важливі якості розглядають Вайцвайг П., Вудкок М., Френсіс Д., Дж.Г.Скотт, Серван-Шрейбер Ж., Хейне П., Хизрич Р., Чисхольм П., Швальбе Б., Джеймс Р.Пол. Проте в усіх працях з питань підприємництва практично відсутній педагогічний аспект.

Незважаючи на повизну й недостатню розробленість означеної проблеми, деякі спроби педагогічного осмислення проблеми зроблені за останні роки вітчизняними вченими: Д.О.Закатновим, М.В.Вачевським, В.В.Дрижаком, В.М.Малзігоном, О.М.Камишанченко, Р.І.Лучечком, А.С.Нісімчуком, О.С.Падалкою, Р.Ф.Пустовійтом, К.М.Старченком, М.П.Тименком, Д.О.Тхоржевським та іншими. Однак ці перші дослідження недостатньо розкривають всі аспекти проблеми, особливо це стосується формування готовності до вибору професійної діяльності в сфері підприємництва.

Враховуючи актуальність і недостатню теоретичну і практичну розробленість цієї проблеми та зважаючи на об'єктивні потреби і потенційні можливості навчально-трудової діяльності старшокласників різних типів шкіл, нами була обрана тема дослідження: "Формування готовності старшокласників до вибору професій сфери підприємницької діяльності".

Об'єкт дослідження - професійне самовизначення старшокласників у навчальній трудовій діяльності.

Предмет дослідження: зміст, форми та методи формування у старшокласників готсвності до вибору професій сфери підприємницької діяльності.

Мета дослідження: обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічно ефективні зміст, форми та методи формування у старшокласників готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності.

Гіпотеза дослідження: формування готовності старшокласників до вибору професійної діяльності у підприємництві буде відбуватися більш ефективно, якщо навчально-трудова діяльність учнів моделюватиме реальні умови підприємництва та характерні для нього ділові відносини, передбачатиме високий рівень самостійності і творчої активності старшокласників.

Для реалізації визначеної мети і перевірки робочої гіпотези визначено такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан проблеми в теорії і практиці.
2. Розробити структурну модель формування у старшокласників готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності.
3. Експериментально перевірити ефективність змісту, форм та методів формування у старшокласників готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності.
4. Розробити педагогічно обґрунтовані методичні рекомендації з підготовки старшокласників до професійної діяльності у сфері підприємництва.

Методологічною основою дослідження є основні положення дидактики про взаємозв'язок навчання, виховання і розвитку учнів; теорія профорієнтації і професійного самовизначення молоді, особистісно-функціональний підхід до проблеми формування готовності до трудової діяльності.

Для вирішення завдань використовувалися такі методи дослідження: аналіз філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної і соціальної літератури, а також програми економічної освіти учнів; пе-

дагогічне спостереження; бесіди, анкетування, письмове опитування; психофізіологічне та професійне діагностування; педагогічний експеримент; якісний і кількісний аналіз одержаних результатів.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці орієнтовної моделі формування готовності старшокласників до вибору професій сфери підприємницької діяльності, педагогічному обґрунтуванні змісту, форм і методів відповідної підготовки.

Теоретичне значення дослідження - визначення і обґрунтування компонентів готовності до вибору професій у підприємстві, критеріїв і рівнів, чинників, що ефективно впливають на її формування, якими є: спрямованість особистості на досягнення успіху в підприємницькій діяльності, професійно важливі знання та уміння, особисті якості.

Практична значущість дослідження визначається створенням і впровадженням орієнтованої програми навчально-трудової діяльності старшокласників, спрямованої на формування готовності до професійної діяльності в сфері підприємства, а також методичних рекомендацій для педагогічних колективів щодо вдосконалення процесу формування готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності. Результати дослідження можуть бути використані в практиці роботи середніх закладів освіти різних типів, які здійснюють економічну підготовку учнів.

Вірогідність результатів дослідження забезпечена обґрунтованістю його вихідних позицій; використанням комплексу методів, адекватних завданням дослідження; результатами експериментальної перевірки розроблених положень і рекомендацій; репрезентативністю виборок, повнотою і статистичною значущістю емпіричного матеріалу, ґрунтовністю його кількісного і якісного аналізу.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснені шляхом публікацій праць автора; виступів із доповідями та науковими повідомленнями на міжвузівських конференціях (Чернігів, 1992; Київ, 1995), конференціях з проблем економічної підготовки учнівської молоді (Київ, 1993, 1996).

Результати дослідження впроваджено в практику роботи МНВК м. Вишгорода Київської області, академії "Ділові діти України" м. Києва, шкіл "Юний фінансист" та "Юний менеджер" м. Чернігова.

Дослідження проводилось у три етапи протягом 1992-1997 років.

На першому етапі (1992-1994) було проаналізовано літературні джерела за темою дослідження, проведено попереднє вивчення проблеми в практиці навчальних закладів різного типу та констатуючий експеримент, що дозволило розробити модель формування у старшокласників готовності до вибору професії і визначити основні організаційно-педагогічні умови, зміст та засоби, які забезпечують ефективність цього процесу.

Попереднім вивченням було охоплено 670 старшокласників навчальних закладів різного типу Чернігівської, Київської, Львівської областей.

На другому етапі (1994-1996) здійснювалася дослідно-експериментальна робота з цілеспрямованого формування у старшокласників готовності до вибору професії сфери підприємницької діяльності. Експеримент проводився на базі академії "Ділові діти України" (м.Київ), школи "Юний менеджер", педагогічного лицюю для обдарованої сільської молоді, середньої школи № 2 (м. Чернігів).

На третьому етапі (1996-1997) проводились обробка, аналіз і узагальнення одержаних експериментальних даних, опис та інтерпретація матеріалів дослідження.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків за розділами, загального висновку, списку основної використаної літератури, додатків. Повний обсяг дисертації становить 206 с., з них додатки займають 16 с., список використаної літератури - 21 с. (255 найменувань).

На захист р'яносяться:

1. Теоретично обгрунтована і експериментально перевірена модель формування у старшокласників готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності, що включає мотиваційний, професійно-практичний, психологічний, функціонально-визначальний компоненти, якісні характеристики компонентів та рівні сформованості готовності до вибору професійної діяльності.

2. Зміст, форми і методи ефективного формування у старшокласників готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження; визначено мету, об'єкт та предмет дослідження; сформульовано робочу гіпотезу та завдання; охарактеризовано методологічні основи дослідження; розкрито основні етапи, наукову новизну, вірогідність; подано оцінку теоретичного і практичного значення роботи.

У першому розділі "Проблема формування у старшокласників готовності до вибору професійної сфери підприємницької діяльності в педагогічній теорії та практиці" розкриваються соціально-педагогічні основи підготовки старшокласників до підприємницької діяльності, психолого-педагогічні аспекти формування такої готовності у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених, сучасні проблеми підготовки учнівської молоді до підприємницької діяльності.

У зв'язку із змінами соціально-економічної ситуації перед випускниками сучасної школи вперше постало питання вибору напрямку майбутньої діяльності:

- 1) "традиційного", тобто роботи за наймом на підприємстві (в установі, організації та ін.) безвідносно до форми його власності;
- 2) нового, тобто реалізація свого професійного потенціалу як окремого суб'єкту економічної діяльності (власника або співвласника певного "бізнесу").

За нашими даними, понад 54 % учнівської молоді мають намір пов'язати свою майбутню трудову діяльність з підприємництвом. Серед учнів, які проходять економічну підготовку, таких 82%.

Підприємництво приваблює молодь зовнішніми ознаками, створює в більшості ілюзію швидкого матеріального успіху в порівнянні з іншими видами діяльності.

Правовою базою для ведення підприємницької діяльності в Україні є Закон "Про підприємництво", в якому зазначається, що підприємництво - це самостійна ініціативна систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку (Ст.1 Закону). Підприємництво охоплює всі галузі економічної діяльності. Для конкретизації змісту дослідження ми визначили основні групи нових професій відповідно до видів підприємництва: комерційної, фінансової та виробничої діяльності.

Накопичений теоретичний та практичний досвід формування у школярів готовності до трудової діяльності та вибору професій, в основу якого покладено фундаментальні положення психології особистості та психології діяльності, є відправною для обґрунтування психолого-педагогічних аспектів формування у старшокласників готовності до вибору професійної діяльності в підприємстві.

Психологи розглядають готовність як особистісне утворення, що включає мотиваційні, психічні, характерологічні особливості індивіда (О.В.Веденов, Л.О.Кандибович, В.О.Моляко та ін.). Найбільш поширеним педагогічним підходом до визначення структури готовності до вибору професійної діяльності є виділення таких компонентів, як моральний, психологічний, практичний (С.С.Гриншпун, К.К.Платонов, Є.М.Павлютенков та ін.). Всі ці підходи стали теоретичною базою для визначення поняття готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності. На нашу думку, така готовність має свої специфічні особливості, оскільки підприємницька діяльність не існувала при соціалізмі, і висуває до особистості більш вагомі вимоги, пов'язані з мотиваційною сферою, самосвідомістю, професійно-операційною підструктурою та комплексом професійно важливих якостей.

Під готовністю старшокласників до вибору професій сфери бізнесу розуміємо інтегративне особистісне утворення, яке включає спрямованість на діяльність в цій сфері (мотиви, потреби, інтереси, ціннісні орієнтації і т.п.), професійну самосвідомість (здібності до самоконтролю, самовдосконалення, професійного самовизначення), професійно-операційну підструктуру (наявність спеціальних знань, умінь, навичок), комплекс індивідуально-типологічних особливостей і професійно важливих якостей, що забезпечують високу ефективність функціонування людини у сфері підприємництва.

Використовуючи особистісно-функціональний підхід, виділяємо у структурі готовності старшокласників до вибору професій у підприємстві, тобто готовності до підприємницької діяльності на професійній основі, мотиваційний, професійно-практичний, психологічний, функціонально-визначальний компоненти.

Структурний аналіз готовності старшокласників до вибору професій у сфері підприємництва дозволив запропонувати критерії визначення рівня готовності:

- мотиваційний критерій (сформованість ієрархії мотивів, потреб, ціннісних орієнтацій та ін., близької до еталонної);
- професійно-практичний (наявність спеціальних знань, конструктивних, організаторських та комунікативних умінь);
- критерії профпридатності (достатній рівень сформованості професійно значущих якостей);
- критерії самооцінки (сформованість необхідних знань підприємництва, оцінних здібностей, наявність адекватної програми професійного становлення, здатності реального професійного самовизначення).

З метою інтегрованої оцінки ступеню сформованості готовності до вибору професії визначається її рівень на основі запропонованих критеріїв, який відображає якісну і кількісну характеристику цього особистісного новоутворення. Щоб зробити динаміку переходу особистості учня з одного рівня сформованості готовності на інший більш наочною, ми розрізняємо три рівні готовності: високий, середній та низький.

Серед провідних мотивів, зміст яких відповідає спрямованості на досягнення успіху в підприємстві, визначається прагнення до задоволення матеріальних і духовних потреб, до самореалізації та самоствердження, до соціальної взаємодії та визнання, до лідерства, до незалежності. За нашими даними, школярі при виборі професії найбільш керуються такими мотивами: матеріальними - 68,2%, досягнення відповідного соціального статусу - 60,2%, соціальної взаємодії - 58,3%, самоствердження - 54,6%, найменш - принесення користі суспільству - 28,9%, творчими - 26,3%.

Наміри та бажання старшокласників досягнути успіхів в підприємстві часто не збігаються з їх орієнтацією на засоби досягнення цих цілей та особистими можливостями учнів. Так, 58,5% учнів мають низький рівень сформованості значної групи особистих якостей, які ми визначаємо як професійно важливі в сфері підприємництва: наполегливості, рішучості, ініціативності, честолюбства, самостійності, творчості, цілеспрямованості, впевненості, самовладнання, здатності до ризику, здатності до лідерства.

Професійно важливими знаннями, на наш погляд, є знання з економічної теорії, ринкової економіки, фінансово-кредитної системи, основ підприємництва, правового забезпечення бізнесу, зовнішньоекономічної діяльності, менеджменту, маркетингу, ЕОМ у підприємстві, соціально-психологічних основ підприємницької діяльності. До професійних умінь належать організаторські і комунікативні, а також конструктивні, які проявляються у винахідливості, творчій активності, практичності, здатності приймати рішення і брати на себе відповідальність. Дослідження рівня обізнаності старшокласників з основ ринкової економіки показало, що 53,3% респондентів виявили незадовільний рівень знання термінів, розуміння сутності ринкової економіки - 66% учнів. А тому економічна культура в цілому, яку ми розглядаємо як системну якість, що містить знання та уміння в сфері економіки, високий рівень морально-ціннісних орієнтацій та відповідний рівень культури економічних стосунків залишається надто низькою.

Здатність учнів до оптимального професійного самовизначення в сфері підприємництва залежить від наявності стійкого інтересу до певного виду діяльності, професійно важливих якостей, знань на уміння, наявності особистої програми професійного становлення. За нашими даними, серед випусників, які пов'язують свою майбутню діяльність з підприємництвом, 77,6% учнів не готові до такого вибору.

Отже, як і передбачалося, діяльність сучасної школи з формування у старшокласників готовності до вибору професійної діяльності в сфері підприємництва в цілому не відповідає потребам соціально-економічного розвитку суспільства.

У другому розділі “Експериментальне дослідження ефективності змісту та засобів формування у старшокласників готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності” охарактеризовано та адаптовано до умов дослідно-експериментальної роботи розроблену нами модель готовності старшокласників до такого вибору діяльності. В моделі передбачено три рівні готовності старшокласників до вибору, чотири структурні компоненти готовності, якісні характеристики компонентів готовності.

Організація процесу формування у старшокласників готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності як цілісного об'єкту та його вивчення вимагає визначення адекватної системи методів. У цій системі кожному із методів відводиться по суті своя подвійна функція у розкритті властивостей та сторін процесу формування: відображати предмет і фіксувати його зв'язок з об'єктом, тобто зв'язок даного напрямку роботи з цілісним виховним процесом. Методи, якими досліджується предмет, водночас повинні розширювати наші уявлення про об'єкт як цілісність. Це дозволяє уникати односторонніх висновків. При цьому важливо прослідкувати не тільки формування окремих компонентів готовності, але і вплив розвитку кожного із них на формування готовності старшокласників до вибору професій сфери підприємницької діяльності.

Для більш ефективного використання комплексу методів (інформаційних, аналітичних та інтерпретаційних) здійснено систематизацію всіх методів на основі робочої класифікації методів, запропо-

нованої Б.Г.Ананьєвим для проведення сучасного психологічного дослідження.

Дослідно-експериментальна робота проводилася за такими напрямками:

- розкриття загального характеру і специфіки профорієнтаційної роботи в умовах ринкової економіки, її вимог до особистості;
- перевірка ефективності впливу різних видів діяльності на формування в учнів готовності до вибору професії сфери підприємницької діяльності;
- забезпечення ефективності різних форм і методів, які сприяють активному формуванню в учнів готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності.

При цьому ми розглядали процес формування готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності в умовах сучасної школи в єдності освітньої, виховної та розвивальної функцій.

Для з'ясування значущості суб'єктивних чинників педагогічного впливу на старшокласників та експериментальної перевірки ефективності розробленої моделі було визначено експериментальні (65 учнів) та контрольні (63 учні) групи - всього 128 старшокласників.

Експериментальне дослідження складалось із серії педагогічних експериментів. Діагностичний експеримент спрямовувався на виявлення рівнів готовності учнів до вибору професій сфери підприємницької діяльності на початку експерименту, констатацію чинників, які ефективно впливають на її формування та рівень готовності в кінці дослідно-експериментальної роботи. При цьому рівень готовності кожного учня визначався на основі аналітичного підходу з використанням визначених критеріїв.

На початку експерименту було визначено рівень готовності стар-

шокласників до вибору професій сфери підприємницької діяльності за всіма структурними компонентами. Так, хоча за мотиваційним компонентом рівень готовності в обох групах переважає високий та середній, все ж ієрархія мотивів залишається майже у 68% учнів невідповідною.

Професійно-практичний компонент: високий та середній рівень знань мають 41,5% учнів старшокласників і 39,7% учнів контрольних груп; рівень сформованості конструктивних умінь - відповідно 12,3% та 14,3%.

Психологічний компонент: спостерігається недостатній рівень сформованості професійно значущих якостей, передусім таких, як ініціативність - 83,1% та відповідно - 76,2%; наполегливість - 73,8% та 68,2%; рішучість - 73,9% та 82,5%.

Функціонально-визначальний компонент: лише 12,3% учнів експериментальної і 11,1% учнів контрольної групи готові до оптимальної самооцінки у визначенні готовності до вибору професії сфери підприємництва.

Отже, більше половини учнів експериментальної (72,3%) і контрольної (73%) груп мають низький рівень готовності до вибору професій сфери підприємництва, і тому групи є близькими за своїми характеристиками.

На основі аналізу результатів констатуючого експерименту нами було визначено три групи старшокласників в аспекті здатності до вибору професійної діяльності в сфері підприємництва. Перша група - обдаровані учні. В експериментальних 6,2%, в контрольних групах - 4,8%. Друга група - перспективні старшокласники. В експериментальних групах - 21,5%, в контрольних - 22,2%. Третю групу старшокласників визначено як загальномасову. В експериментальних групах - 72,3%, в контрольних - 73% учнів. Таке визначення груп ми передбачали з метою подальшої диференціації навчальної роботи учнів.

Формуючий експеримент проводився в чотирьох взаємопов'язаних напрямках, що відповідають компонентам формування готовності учнів до вибору професії сфери підприємницької діяльності:

- формування та корекція ієрархічної структури ціннісних орієнтацій та мотивів трудової діяльності, спонукань особистості відповідно до еталонної;
- формування в учнів знань, необхідних для діяльності в умовах ринкової економіки, в тому числі і профінформаційних;
- формування професійно значущих якостей та умінь;
- формування адекватної самооцінки, здійснення допомоги у професійному самовизначенні учнів.

Виходячи з умов та завдань дослідно-експериментальної роботи, формуючий експеримент складався із чотирьох послідовних, спеціально організованих і контрольованих етапів.

Якщо 1-3 етапи формуючого експерименту мають практично рівноцінні можливості для прояву активної діяльності та розвитку на цій основі особистих професійно важливих якостей, то на 4-му етапі відбувається диференційоване включення старшокласників у трудову діяльність, яка має всі основні ознаки ринкових стосунків. Вона ж (спеціально організована трудова діяльність) виступає основним формуючим методом на завершальному етапі. Увесь комплекс заходів з формування готовності ми згрупували в організаційно-змістовні модулі. Організація змісту програми за модулями є умовною, оскільки чітких меж між змістом модулів не існує, а більшість форм реалізують зміст переважно цілісно.

Перший модуль "Шлях до підприємливості" спрямований на пізнання старшокласниками себе та формування мотивацій-ціннісних орієнтацій спонукань особистості. Зміст цього модуля реалізовувався в таких формах: бесіди, тематичні дискусії, лекції, практичні і лабора-

торні заняття, тестування, вправи з самоаналізом, саморегуляція психофізичного стану, індивідуальні консультації психолога тощо.

Другий модуль "Основи ринкової економіки" спрямований на формування у старшокласників знань з основ ринкової економіки та найбільш доступних умінь і навичок підприємницької діяльності. Заняття за програмою модуля проводилися в лекційній, дискусійній формах, у вигляді практичних, лабораторних, семінарських занять, круглих столів, ділових ігор тощо. Використання ділових ігор у навчанні при підготовці учнів до підприємницької діяльності необхідне. Така форма занять має значні переваги перед традиційними формами і методами навчання: знімає протиріччя між абстрактним характером навчального предмета і реальним характером професійної діяльності; найбільш відповідає логіці підприємницької діяльності, містить моменти соціальної взаємодії, готує до професійного спілкування; у грі формуються настанови професійної діяльності, легше долаються стереотипи, корегується самооцінка.

Третій модуль "Становлення підприємливості" передбачає формування у старшокласників конструктивних, комунікативних і організаційних умінь, інтеграцію визначених особистих якостей в нове утворення, тобто підприємливість. Найбільш дієвими формами реалізації змісту цього модуля були олімпіади, бізнес-конкурси, зустрічі з діловими людьми, групові та індивідуальні тренінги тощо. Досвід у підприємництві старшокласники набували як під час практики в бізнесових структурах, так і в спеціально організованій трудовій діяльності. В процесі роботи ми переконалися, що перспективним напрямком організації практичної підготовки учнів є створення навчальних фірм, а головною метою навчальної фірми - надання учням знань і навичок підприємницької діяльності, тоді як головна мета реального підприємства одержання прибутку. Така форма дозволяє інди-

відуалізувати навчальний процес, забезпечити засвоєння практичних знань, умінь і навичок. Шляхом постановки різних цілей навчальна фірма може забезпечити наочність потоків інформації, виробничих зв'язків, доступ до конфіденціальних матеріалів, документів тощо. Досвід підприємницької діяльності, який набували старшокласники в межах малого підприємства, є системним і позитивним, тому що учні мали можливість перевірити свої реальні можливості, задовольнити матеріальні і духовні потреби. Така форма організації діяльності учнів дозволяє також контролювати і керувати процесом підготовки до праці в підприємстві.

Четвертий модуль "Вибір професії" спрямований на формування стійкого інтересу до підприємницької діяльності, формування системи профконсультаційних знань, розвитку адекватної самооцінки, розробку особистої програми професійного становлення і формування здатності до професійного самовизначення. Зміст цього модуля реалізовувався в системі лекцій, бесід, практичних та лабораторних занять, усних журналів, тематичних вечорів, конференцій, диспутів, творчих конкурсів, виставок, круглих столів, зустрічей із спеціалістами, проведення семінарів, профконсультацій, участі в днях відкритих дверей навчальних закладів тощо.

Кожен модуль складається з блоків, які мають два рівні реалізації. Перший - базовий: виявлення сутності та структури основних понять, знань, умінь, якостей, засвоєння необхідних знань для їх формування, виконання попередніх вправ, розвиток потреби в самовдосконаленні. Другий рівень - додатковий, розрахований на старшокласників, схильних до підприємницької діяльності. Він передбачає самостійну роботу: пошук та аналіз необхідної інформації, складання особистого плану розвитку, програми професійного становлення та ін. Заняття цього рівня передбачають індивідуальні консультації, індивідуальну систему

вправ та тренінгів, самоконтроль, включення в підприємницьку діяльність. Вони вимагають від учнів високого рівня свідомості, неабиякої волі, наполегливості, самостійності і, в свою чергу, спряють вихованню тих якостей, які ми визначасмо як здатність і готовність до підприємницької діяльності.

Результати проведеного дослідження показали, що реалізація інтегрованого змісту на основі проблемно-розвиваючих методів з індивідуально-диференційованим підходом дозволяє:

- суттєво підвищити ефективність формування у старшокласників готовності до вибору підприємницької діяльності;
- позитивно впливати на формування та розвиток мотиваційного компоненту готовності та моральної сфери в цілому;
- інтенсивно формувати професійно значущі особисті якості;
- забезпечити в учнів достатньо високий рівень професійного самовизначення.

Процеси позитивних змін під впливом формуючого експерименту підтверджувались аналізом щорічних контрольних зрізів та при завершенні експериментально-дослідної роботи. Вивчення рівня сформованості у старшокласників готовності до підприємницької діяльності відбувалося за кожним компонентом як окремо, так і в цілому.

Як свідчать результати дослідно-експериментальної роботи, динаміка позитивних змін в експериментальних класах у порівнянні з контрольними вища, тобто рівень сформованості у старшокласників готовності до підприємництва значно вищий.

Мотиваційний компонент. Експериментальні групи - приріст в цілому складає 21,6%, в контрольних - 4%. В учнів експериментальних груп відбулися якісні зміни у сформованості ієрархії мотивів, ціннісних орієнтацій тощо. В контрольних групах ці зміни незначні.

Професійно-практичний компонент. В експериментальних групах

в цілому динаміка складас 32,3%, в контрольних - 3,6%.

Психологічний компонент. Експериментальні групи: приріст високого рівня сформованості якостей становить 16,2% , середнього - 20,6%. Відбулося значне зменшення учнів з низьким рівнем, в середньому на 35,4%. Як свідчать дані, найбільші зміни відбулися стосовно розвитку таких якостей, як цілеспрямованість (58,5%), самостійність (67,8%) , наполегливість (58,4), самовладання (36,9), а найменші - в загальному рівні розвитку (12,3%), зданості до лідерства (12,3), впевненості (32,3%). В контрольних групах динаміка позитивних змін в середньому складас 3,6%.

Функціонально-визначальний компонент. В експериментальних групах динаміка позитивних змін у цілому складас 39,6%, в контрольних 6,4%. Суттєвою є одержана різниця в прирості - 33,2%. Найбільша різниця в наявності особистісної програми професійного становлення (58,2%) та здатності до оптимального професійного самовизначення (53,6%), найменша в розвитку оціночних здібностей (13,6%).

Отже, в середньому за всіма компонентами динаміка сформованості у старшокласників експериментальних груп готовності до вибору професії сфери підприємницької діяльності на 27,5% більша, ніж в учнів контрольних груп. До того ж найбільші позитивні зміни відбулись у функціонально-визначальному компоненті. Тут різниця - 33,3%.

Повністю дані про сформованість у старшокласників готовності наводяться в таблиці.

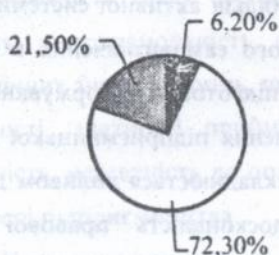
№ п/п	Групи	Високий рівень					Середній рівень					Низький рівень				
		КЕ		ПЕ		П	КЕ		ПЕ		П	КЕ		ПЕ		П
		Абс	%	Абс	%		Абс	%	Абс	%		Абс	%	Абс	%	
1	Е	4	6.2	20	30.8	25	14	21.5	25	38.5	17	47	72.3	20	30.7	-11.5
2	К	3	4.8	7	11.1	6.3	14	22.2	17	27	4.8	46	73	39	61.9	-11.1

Примітка: Е - експериментальні, К - контрольні, КЕ-констатуючий експеримент, ПЕ - порівняльний експеримент, П - приріст.

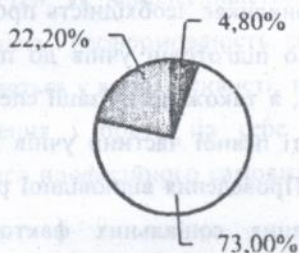
Результативність формування у старшокласників готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності.

Констатуючий експеримент

експериментальні групи

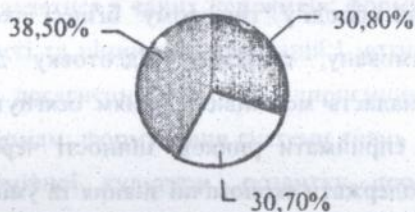

контрольні групи

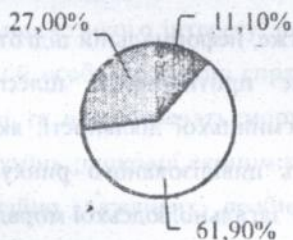

Формуючий експеримент

експериментальні групи

контрольні групи

■ - високий рівень   ■ - середній рівень   □ - низький рівень.

Достатній рівень сформованості готовності мають 45 учнів (69,3%) експериментальних і 24 учні (38,1%) контрольних груп.

Розроблена модель формування готовності старшокласників до вибору професій сфери підприємницької діяльності себе в цілому виправдала. Рівень сформованості готовності в експериментальних групах значно якісно і кількісно вищий у порівнянні з рівнем готовності в контрольних групах, де цілеспрямована робота в цьому напрямку не проводилася.

У результаті проведеного дослідження зроблено такі висновки:

1. В умовах становлення та розвитку в Україні ринкової економіки найбільшої актуальності набуває підготовка відповідного кадрового потенціалу, що мислить ринковими категоріями, має певний рівень економічної підготовки та необхідні особистісні якості. Це в свою чергу викликає необхідність проведення більш активної системної роботи по підготовці учнів до професійного самовизначення в нових умовах, а також організації спеціальної підготовки з формування готовності певної частини учнів до здійснення підприємницької діяльності. Проведення відповідної роботи ускладнюється впливом деяких негативних соціальних факторів. Недосконалість правової бази підприємництва, низький рівень гарантованості, соціального захисту підприємців та інше сприяли стихійній комерціалізації суспільства, руйнуванню традиційної моралі і звичайних соціокультурних цінностей.

Отже, неформальній підготовці молоді у "тіньовому" бізнесі школа має протиставити цілеспрямовану, системну підготовку до підприємницької діяльності, яка надасть можливість учням досягнути сутність цивілізованого ринку і сприймати ринкові цінності через призму загальнолюдської моралі; одержати економічні знання та уміння, набути досвід, визначити свою профпридатність до здійснення підприємницької діяльності.

2. Дослідно експериментальна робота дозволила визначити об'єктивні і суб'єктивні педагогічні чинники, що негативно впливають на стан підготовки молоді до підприємницької діяльності. Серед об'єктивних чинників основними є: нестача кваліфікованих педагогічних кадрів, які мають фахову підготовку в сфері економіки; відсутність у більшості шкіл профорієнтаційної роботи і зокрема в напрямку орієнтації на вибір професій сфери підприємництва;

невідповідність змісту навчально-виховного процесу потребам формування в школярів готовності до вибору професій у сфері підприємництва.

Суб'єктивні чинники: невідповідність бажань, намірів старшокласників щодо професійного самовизначення, потребам суспільства, несформованість таких особистих якостей, як наполегливість, ініціативність, цілеспрямованість, самостійність, несформованість системи економічних знань та умінь, що виявляються у винахідливості, творчій активності, здатності приймати рішення і брати на себе відповідальність, нездатність до оптимального професійного самовизначення в сфері підприємництва.

3. У структурі готовності до вибору професійної діяльності в сфері підприємництва доцільно виділити мотиваційний, професійно-практичний, психологічний та функціонально-визначальний компоненти. Відповідно робота по формуванню готовності має обов'язково складатися з таких напрямків: формування стійкого інтересу до діяльності та ціннісних орієнтацій і мотивацій особистості, що спрямовані на досягнення успіху в підприємстві та не суперечать моральним нормам; формування системи знань і умінь ринкової економіки: економічної культури, розвитку професійно важливих особистісних якостей та набуття досвіду професійного самовизначення і досвіду діяльності в сфері підприємництва.

4. З метою концентрації цілеспрямованого впливу на старшокласників та здійснення системного підходу доцільно використовувати орієнтовну модель "Формування готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності" і вибрати модульний варіант організації навчально-трудової діяльності.

Зміст підготовки повинен мати два різні реалізації - базовий та

додатковий, розрахований на схильних до підприємницької діяльності учнів.

5. Процес формування готовності позитивно впливає на загальний розвиток особистості старшокласників та відкриває можливості для активного самовдосконалення, сприяє самоствердженню і самореалізації особистості, розвитку в неї почуття особистої гідності. Формування готовності передбачає формування цілісної особистості, здібної діяти свідомо, наполегливо, часом нестандартно. В свою чергу активні процеси загального розвитку особистості, в тому числі саморозвитку, є важливою передумовою формування у старшокласників готовності до підприємницької діяльності.

Отже, орієнтовна модель формування готовності старшокласників до вибору професій сфери підприємницької діяльності є достатньо ефективною при відповідному педагогічному забезпеченні. Формування готовності повинно бути окремим напрямом профорієнтаційної роботи в школі і здійснюватися комплексно відповідно до структури моделі. Ефективність цього процесу можна вважати достатньою при досягнутому високому та середньому рівнях сформованості готовності у 12-20% старшокласників і позитивних змінах у загальному розвитку практично всіх учнів.

Наведені у дисертації результати розкривають лише частину питань, пов'язаних з дослідженням проблеми формування у старшокласників готовності до вибору професій сфери підприємницької діяльності. Перспективи подальшого вирішення цієї проблеми автор вбачає у розширенні педагогічних засобів раннього виявлення учнів, схильних до підприємництва, визначенні психологічних особливостей перебігу процесу формування готовності, у розширенні сукупності педагогічних засобів, що впливають на ефективність формування готовності та ін.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Тополь О.В. Програма та методичні рекомендації курсу "Основи економіки" для учнів 10-11 класів / Український державний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. - К., 1997. - 36 с.

2. Шелпакова О.В. Вивчення особистості школярів з метою орієнтації на професії сфери бізнесу: Методичний посібник для практичних психологів, педагогічних працівників та студентів педінститутів / Чернігівський державний педагогічний інститут ім. Т.Г. Шевченка. - Чернігів, 1996. - 66 с.

3. Тополь О.В. Зміст, форми та методи підготовки старшокласників до вибору професії сфери підприємницької діяльності: Методичний посібник для педагогічних працівників та студентів педінститутів / Інститут проблем виховання АПН України. - К., 1997. - 87 с.

4. Тополь О.В. Готуючи підприємців // Світло № 3, 1997. - с. 19-21.

5. Педагогічні основи трудового становлення і професійного самовизначення учнівської молоді. Колективна монографія / За ред. М.П. Тименка / Інститут педагогіки АПН України. - К., 1996. - 268 с. (у співавторстві: Мадзігон В.М., Бондар В.І., Тименко М.П. та ін.)

6. Психолого-педагогічні основи управлінської діяльності: Методичні рекомендації / Інститут педагогіки АПН України. - К., 1995. - 87 с. (у співавторстві: Падалка О.С., Тименко М.П., Мельник О.В., Завацький С.В.).

7. Маркетинг: Методичні рекомендації для студентів та учнівської молоді / Інститут педагогіки АПН України. - К., 1995. - 33 с. (у співавторстві: Закатнов Д.О., Вачевський М.В., Тименко М.П. та ін.).

Тополь О.В. Формирование готовности старшеклассников к выбору профессий сферы предпринимательской деятельности. - Рукопись. Дис-

сертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики.- Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1997.

Защищается положение о концептуальной модели и сущности формирования у старшеклассников готовности к выбору профессий сферы предпринимательской деятельности.

В диссертации разработаны модель готовности, содержание, формы и методы эффективного формирования у старшеклассников готовности к выбору предпринимательской деятельности. Апробирована и обоснована интегрированная программа подготовки учащихся к выбору профессий в предпринимательстве. Основное содержание работы изложено в 7 публикациях.

Topol O.V. Forming of senior pupils' readiness to the choice of professions in the sphere of employer's activities.-Manuscript.

Candidate degree dissertation in pedagogical sciences, speciality 13.00.01 - theory and history of pedagogics.- Institute of Pedagogics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, 1997.

The thesis of conceptual model and the essence of forming senior pupils' readiness to the choice of professions in the sphere of employer's activities is defended.

The author of this dissertation has worked out a model of readiness, content, forms and methods of effective forming senior pupils' readiness to the choice of employer's activities. Integrated programme of pupils' training for the choice of professions in business undertakings is approved and substantiated. The main content of the research is reflected in 7 published works.

Ключові слова: готовність до вибору професій, підприємницька діяльність, індивідуально-диференційований підхід, модульний варіант організації навчально-трудової діяльності.

Topol

40

Підписано до друку 7.01.1997 Формат 60x84 1/16. Офсетний друк.
Папір офсетний. Умов. друк. арк. 12 . 06.-вид. арк.
Тираж 100 прим. Замовлення 384

Підрозділ ОД ЧНЦНТЕІ, 250000, м. Чернігів, вул. Урицького, 39

492035

AB 38.360

